

Kasik László • Gál Zita
Havlikné Rácz Andrea • Özvegy Judit
Pozsár Éva • Szabó Éva • Zsolnai Anikó

ötlet tár

Társas problémák és megoldásuk 3-7 évesek körében

Módszertani segédanyag óvodapedagógusoknak
gyakorlatokkal, játékokkal

Kasik László • Gál Zita
Havlikné Rácz Andrea • Özvegy Judit
Pozsár Éva • Szabó Éva • Zsolnai Anikó

Társas problémák és megoldásuk 3-7 évesek körében

Módszertani segédanyag óvodapedagógusoknak
gyakorlatokkal, játékokkal

ötlet **tár**

Mozaik Kiadó – Szeged, 2017

BEVEZETŐ

Az elmúlt évtizedben számos vizsgálat hívta fel a figyelmet arra, hogy az óvodáskori személyközi (társas, interperszonális, szociális) problémák nem hatékony kezelése nemcsak az óvodai évek alatt, hanem később is jelentős gondot – például beilleszkedési nehézséget, hangulati és magatartási zavarokat – okozhat. A kutatásokból tudjuk azt is, hogy ebben az életkorban a problémák megfelelő kezelésének elsajátítása a család mellett az óvodapedagógusok szakértelmétől és példamutatásától is nagymértékben függ; illetve ismert, hogy egyre nagyobb feladat hárul a pedagógusokra e téren is az elégtelen családi szocializációs folyamatok miatt.

E kötetet azzal a céllal hoztuk létre, hogy a gyerekek problémamegoldását minél hatékonyabban, eredményesebben és sikeresebben tudják fejleszteni a pedagógusok. Bízunk benne, hogy az elméleti részek alapos és sokrétű képet nyújtanak az óvodáskori személyközi problémák természetéről, valamint a problémamegoldás módjairól, azok változásáról és a változást befolyásoló tényezőkről. A fejlesztés során alkalmazható gyakorlatok, játékok mellett olyan – a problémák és a problémamegoldás jellemzőit feltáró – eszközöket is tartalmaz a kötet, amelyekkel a mindennapi gyakorlat során alkalmazott, sokféle szempont mentén történő megfigyelés mellett a pedagógusok más módon is információt szerezhetnek a gyerekek problémáiról és problémamegoldásáról. A könyv tartalmazza azokat a kutatási eredményeket is, amelyekhez viszonyíthatók a saját csoportjukban feltárt jellemzők. A fejlesztés hatékonysága, eredményessége és sikeressége legtöbbször több ember munkáján múlik, így kiemelten fontos a szülőkkel, valamint az óvodapszichológussal és más segítő szakemberrel való együttműködés. Könyvünk ezen közös munka sajátosságairól és lehetőségeiről is szól.

A módszertani segédanyag négy nagyobb fejezetből áll. Az elsőben (*Személyközi problémák az óvodában*) bemutatjuk azt a folyamatot, amelynek lépései biztosítják az óvodapedagógus számára a minél alaposabb problémafeltárást, ismertetjük azokat a személyközi problémákat, amelyek kutatási eredmények és megfigyelések alapján igen nagy mértékben fordulnak elő az óvodai évek alatt. A fejezet tartalmazza azokat a mérőeszközöket és használatuk szabályait is, amelyekkel a problémák köre eredményesen feltárható és összevethető kutatási eredményekkel. Megfogalmaztunk javaslatokat arra vonatkozóan is, hogyan célszerű esetleírást készíteni, illetve irányított (feltáró-elemző) beszélgetést és tervezett megfigyelést végezni a gyerekek körében.

A második fejezetben (*Óvodások szociálisprobléma-megoldása*) először az óvodáskori problémamegoldás alapvető jellemzőit foglaljuk össze, támaszkodva több hazai és nemzetközi kutatás eredményére. Ezek az adatok ugyancsak lehetőséget teremtenek arra, hogy a szintén az e fejezetben ismertetett eszközökkel végzett feltárás eredményei összehasonlíthatók legyenek más adatokkal. Az összevetés – akárcsak a problémák

esetében – segíti a kötetben található gyakorlatok, játékok kiválasztását és alkalmazását. Mindemellett a fejezet tartalmaz azon okok közül néhányat, amelyek a személyközi problémák és megoldásuk hátterében állhatnak.

A harmadik rész (*Az óvodapedagógus együttműködése szülővel, pszichológussal és más segítő szakemberrel*) az óvodapedagógus szülőkkel, pszichológussal és más szakemberrel, például gyógypedagógussal való együttműködéséről szól, mely együttműködés célja a minél hatékonyabb és eredményesebb fejlesztés. E fejezet megírását azért tartottuk fontosnak, mert számos felmérés bizonyítja, hogy a pedagógusok munkáját jelentős mértékben meghatározzák a családi nevelés jellemzői: milyen problémákkal szembesülnek a gyerekek otthon, miként oldják meg szüleik és testvéreik a problémákat, milyen mintát látnak a problémamegoldásra, hogyan oldanak meg otthon különböző társas problémákat. Éppen ezért nagyon fontos, hogy ezekről megfelelő információkkal rendelkezzenek az óvodapedagógusok, aminek egyik módja a szülőkkel való folyamatos konzultáció. A fejezetben ennek jó gyakorlatát mutatjuk be. A pedagógiai munka még hatékonyabbá tehető, ha a szülőkkel való együttműködés mellett a pedagógus más segítő szakemberrel, óvodapszichológussal, gyógypedagógussal, szociális munkással, családgondozóval együtt segíti a gyerekek fejlődését, bevonja őket a nevelési folyamatba. E fejezet arról is szól, milyen esetekben, hogyan érdemes a pszichológussal és gyógypedagógussal együtt dolgozni, illetve mikor, milyen problémák és problémamegoldó viselkedés esetében javasolt mindenképpen szakmai segítségüket kérni.

A kötet utolsó fejezete (*Gyakorlatok, játékok*) olyan gyakorlatokat és játékokat tartalmaz, amelyek egyrészt a szociálisprobléma-megoldás jellemzőinek feltárását és fejlesztését, másrészt az ezekkel szoros kapcsolatban álló más pszichikus összetevők (pl. érzelemfelismerés, együttműködés, empátia) fejlődésének segítését is lehetővé teszik. Mindegyik leírása – többek között – tartalmazza, hogy mely életkorban, mennyi idő alatt, milyen eszközökkel és csoportszervezési formában érdemes megvalósítani.

Bízunk benne, hogy a személyközi problémáról és a problémamegoldásról írtak, a feltáráshoz segítséget nyújtó eszközök, valamint a fejlesztési gyakorlatok és játékok hatékonyan segítik majd az óvodapedagógusok munkáját! Sok sikert és örömet kívánunk mindehhez!

A kötet szerzői

A KÖTET SZERZŐI

Gál Zita | Pszichológus, a Szegedi Tudományegyetem Pszichológiai Intézetének adjunktusa. Kutatási területe a tudatelmélet és kapcsolata a társas készségekkel, elsősorban a szociálisprobléma-megoldással és a társas problémák elkerülésével. Több területen rendelkezik pszichológusi tapasztalattal (nevelési tanácsadás, gyermekjóléti szolgálat). Autogén tréningben és négyüléssel serdülőkonzultációban képzett. Jelenleg óvodapszichológusként is dolgozik.

Havlikné Rácz Andrea | Óvodapedagógus, fejlesztőpedagógus, köznevelési szakértő, neveléstudományi mesterszakos bölcsész kora gyermekkor pedagógiája szakirányon. Óraadóként óvodapedagógus hallgatókat tanít módszertani tárgyakból a Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Karán. Érdeklődési köre főként a szociális kompetencia és az önszabályozás fejlesztési lehetőségei.

Kasik László | A Szegedi Tudományegyetem Neveléstudományi Intézetének docense, a Szegedi Tudományegyetem Szociális Kompetencia Kutatócsoport vezetője. Kutatási területe a személyközi problémák életkori változása, valamint a szociálisprobléma-megoldás gyermek- és serdülőkorai fejlődése és fejlesztési lehetőségei. E témában jelent meg 2015-ben *Személyközi problémák és megoldásuk* című könyve. Anyukája szerint imádott óvodába járni.

Özvegy Judit | Tanító, tanár (biológia, földrajz, környezetvédelem), a Szegedi Tudományegyetem Gyakorló Gimnázium és Általános Iskola tanítójaként dolgozik. Elvégezte a neveléstudományi mesterszakot segítő-fejlesztő szakirányon, rendelkezik SNI pedagógusi és tehetséggondozó diplomával, valamint mentálhigiénés tréneri oklevéllel. Környezetismeret-tankönyvek szerzője. Érdeklődési területe a szociális képességek és készségek kisgyermekkorai, tantárgyba ágyazott fejlesztési lehetőségei.

- Pozsár Éva** | Óvodapedagógus, köznevelési szakértő, szaktanácsadó, gyakorlatvezető mentortanár. Neveléstudomány mesterszakos bölcsész kora gyermekkor szakirányon. Óraadó a Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Karán, módszertani tárgyakat tanít óvodapedagógus hallgatóknak. Szenvedélye az óvoda, annak minden szeglete.
- Szabó Éva** | Pszichológus, a Szegedi Tudományegyetem Pszichológiai Intézetének tanszékvezető egyetemi docense. Pályáját iskolapszichológusként kezdte, majd a tanárképzés területén kezdett dolgozni. A szegedi pszichológusképzés egyik alapítója, 2014 óta a Pszichológiai Intézet által szervezett óvoda- és iskolapszichológus szakképzés vezetője. A Dél-alföldi Iskolapszichológiai Módszertani Központ vezetőjeként részt vesz a régió óvoda- és iskolapszichológusainak szakmai támogatásában, melynek keretében kollégáival kidolgozott és kipróbált egy komplex szociáliskészség-fejlesztő programot.
- Zsolnai Anikó** | Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Pedagógiai és Pszichológiai Kar Neveléstudományi Intézetének professzora, a Szegedi Tudományegyetem Szociális Kompetencia Kutatócsoport alapítója. Fő kutatási területe a gyermekkori szociális és érzelmi fejlődés jellemzői, illetve a szociális kompetencia különböző összetevőinek fejlesztési lehetőségei. E témában eddig öt könyvet írt.

Személyközi problémák
az óvodában

SZEMÉLYKÖZI PROBLÉMA ÉS FELTÁRÁSÁNAK FOLYAMATA

„Egy csoportszobában mindig zajlik az élet! Mindig vannak problémák!” – mondta egyszer egy óvónő, amikor megfigyeléseket végeztünk a csoportjában. És tényleg zajlik! Az alatt a pár hónap alatt nagyon sok és sokféle társas helyzetet, viszonyt, viselkedésmódot láttunk a gyerekek körében. Ezek egy része személyközi probléma volt: *valamilyen társas helyzet* (pl. nem engedik a többiek játszani), *viszony* (pl. haragszik rá egy társa), *külső-belső tulajdonság* (pl. csúnyának, irigynek tartja a másikat) *vagy viselkedés* (pl. szándékosan meglöki egy társa a homokozóban), *amely többnyire kellemetlen, rossz érzést, gondolatot vált ki az egyénből* (Chang és mtsai, 2004).

Ha megkérdezzük óvodásokat, mi az, hogy *probléma*, illetve azt, hogy *milyen problémák vannak a többiekkel kapcsolatban*, szinte ugyanazokat a válaszokat kapjuk. Ez nem véletlen, hiszen ebben az életkorban – legfőképpen a 3–5 évesek körében – a probléma definiálása egy-egy probléma, problémahelyzet megadásával történik (pl. „*Szerintem az a probléma, amikor Évi fejbe vág engem a babával.*”), vagyis a definiálás és a példaadás nem válik külön. Ez körülbelül hatéves kortól intenzíven változik, és 8-9 éves kortól fokozatosan már egyre absztraktabb, kevésbé helyzethez kötött, általánosító és több szempontot figyelembe vevő definíciót képesek adni a gyerekek (Gál és Kasik, 2015; Kasik, 2015). Ugyancsak ettől az életkortól egészül ki egyre gyakrabban a problémák felsorolása megoldással kapcsolatos gondolatokkal, érzésekkel (pl. „*Az a baj, hogy Zita mindig piszkál, és nem tudok mit tenni.*” „*Amikor nem akar Laci játszani velem, de rá fogom beszélni, hogy játsszon velem.*”), tehát az adott probléma meghatározásához megoldásra vagy nem megoldásra való utalást is kapcsolnak (Landy, 2009), melyek jó előrejelzői problémamegoldási stílusuknak és a problémamegoldás módjának. Például a „*nem tudok mit tenni*” és a tartalmában hasonló mondat gyakran elkerülésben, a problémával való foglalkozás hiányában érhető tetten, míg a „*rá fogom beszélni*” egyezkedést, a helyzet

megváltoztatásának szándékát fejezi ki. Ilyen kiegészítő gondolatokkal óvodások körében leginkább akkor találkozunk, ha rákérdezzük a megoldási hajlandóságra (*Meg akarod oldani?*) és önmaga hatékonyságára (*Meg tudod oldani?*).

Az említett óvodai megfigyelés során nemcsak mi mint megfigyelők, hanem a pedagógusok is készítettek egy-egy gyermek problémáiról és problémamegoldásáról

rövid összefoglalást, illetve a gyerekekkel is beszélgettünk saját problémáikról. A négyéves Ábelről¹ a következőket írta az egyik megfigyelő: *„Visszahúzódó, társaival durva, ha közös játékokra hívják, nem vesz részt azokban, sokkal inkább játszik egyedül.”* Az óvodapedagógus, aki akkor már két éve foglalkozott Ábelrel, ezt írta: *„Talán már több hete nem nagyon akar részt venni semmilyen közös tevékenységben. Ha szólok, hogy jöjjön és csinálja velünk, hallgat, elfordul. Tegnap éppen előkészítettem egy gyakorlatot, és azt vettem észre, hogy az egyik társa hívta játszani, erre ő meglökte, majd kiabálta neki többször, hogy hagyjál békén, büdös kurva!”* Ábel elmondta nekünk, hogy *„Olyan nem jó az oviba”, inkább akarok anyával lenni otthon, mert én nem akarom azt csinálni, amit a többiek, de a tesóm ne legyen otthon, csak én, mert ő odaüt és kiabál.”*

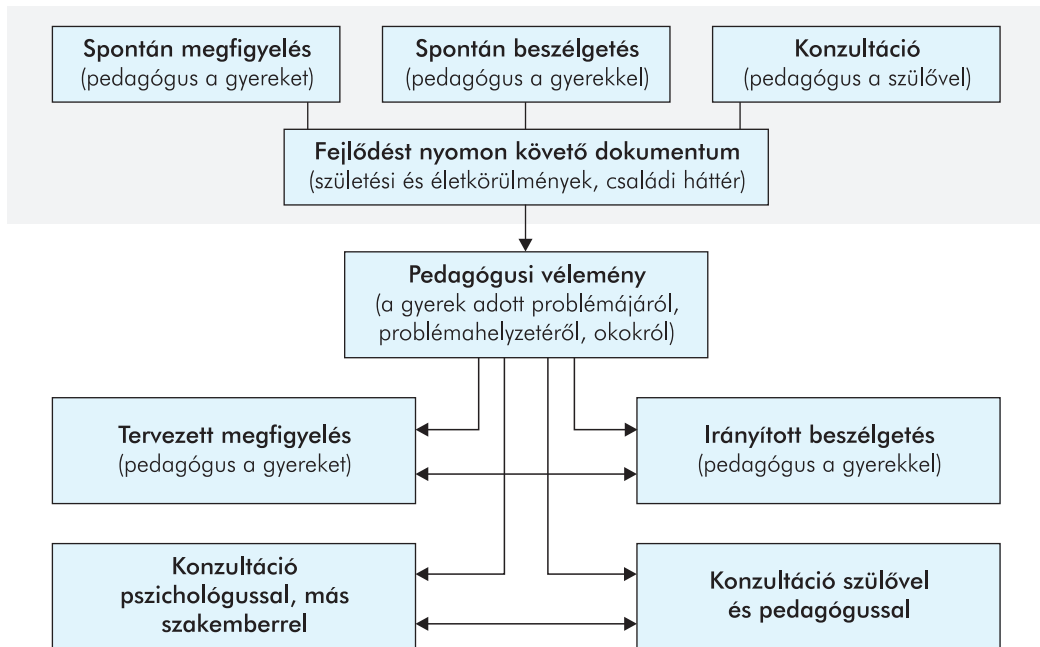

Ábel viselkedését közel hasonlóan látta a megfigyelő és az óvodapedagógus, azonban ha Ábel önmaga jellemzését is szemügyre vesszük, még több információt megtudhatunk a problémáról (pl. feltehetően kinek a hatására kiabálja azt, amit; miért visszahúzódó; milyen hasonlóságokat lát az otthoni és a csoportbeli játéklehetőségeiről). Ezzel kapcsolatban arra hívják fel a figyelmet (pl. *Landy, 2009*), hogy bármilyen életkorban kívánjuk azonosítani

és megérteni a gyerekek problémáit, mindig szükséges a külső értékelők (pl. szülők, pedagógusok, más szakemberek) megfigyelései, vélekedései mellett az önjellemzést is figyelembe venni, és fordítva, az önjellemzést fontos kiegészíteni külső értékelők meglátásaival. Mindez attól függetlenül lényeges követelmény, hogy a gyerekek ebben az életkorban élnek fantáziával bírnak, hiányos ismereteik pótlására, esetleg nem megvalósítható vágyaik életre keltésére bátran és szabadon mozgósítják képzeletüket (*Vajda, 1994*). A kevés szociális tapasztalat, az ezek mentén kialakuló emlékképek – melyek alapján egy-egy esemény magyarázatakor gyakran elrugaszkodnak a valóságtól – a problémák megoldásakor is lényeges szerepet játszanak (*Ranschburg, 2002*).

¹A gyermek nevét megváltoztattuk, és így jártunk el minden további, névvel történő idézés során.

Fontos tehát, hogy egy-egy gyermek adott problémájáról, annak okairól és problémáinak kapcsolatrendszeréről minél több és sokrétű információval rendelkezünk. Az 1. ábra azt szemlélteti, hogy általában milyen módon szereznek az óvodapedagógusok információt a gyerekek társas problémáiról, és ez a folyamat miként egészíthető ki, kiknek és milyen eszközök segítségével érhető el a még alaposabb problémafeltárás.

1. ábra A problémafeltárás egy lehetséges folyamata

A pedagógusok nap mint nap végeznek spontán (előre nem tervezett) megfigyelést a gyerekek körében, valamint ilyen jellegű beszélgetést a gyermekkel az adott problémáról, problémahelyzetéről, a problémás viselkedésről és a lehetséges okokról – mindkettő nevelőmunkájuk szerves részét képezi. Amennyiben problémát tapasztalnak, lehetőségük van szülői konzultációra, amiben segítségükre lehet – a megfigyelteken és a gyermekkel való beszélgetés tartalmán kívül – a gyermek háttéréről, családi jellemzőiről, születési és életkörülményeiről írt dokumentum. Szerencsés esetben mindezek alapján alakul, formálódik a pedagógusok véleménye a gyerekről, annak problémáiról, problémás viselkedéséről és okairól – ez lesz az alapja segítő-fejlesztő munkájuknak. A pedagógusok tapasztalatai és a különböző kutatási eredmények (pl. *Bedell és Lennox, 1997*) is arra hívják fel a figyelmet, hogy e folyamatot érdemes kiegészíteni az 1. ábrán látható további lépésekkel: a gyermek tervezett megfigyelésével és az irányított (feltáró-elemző) beszélgetéssel, illetve más pedagógussal, az óvodapszichológussal, illetve további szakemberekkel (például a gyógypedagógussal) és a szülővel való – akár külön, akár együtt zajló – konzultációval, melyek hatnak egymásra, kiegészítik egymást. E folyamat lépéseinek sikeres megvalósítását is kívánjuk segíteni e kötettel.

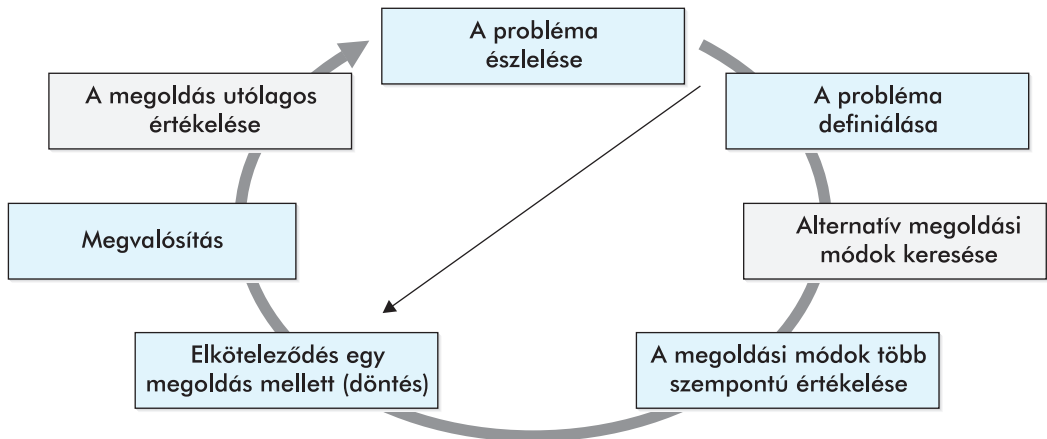

Óvodások
szociálisprobléma-
megoldása

A PROBLÉMAMEGOLDÁS FOLYAMATA ÉS MÓDJAI ÓVODÁSKORBAN

A személyközi probléma *valamilyen társas helyzet, viszony, külső-belső tulajdonság vagy viselkedés, ami kellemetlen, rossz érzést, gondolatot vált ki az egyénből* (Chang és mtsai, 2004). A probléma és a problémamegoldás elválaszthatatlanok, hiszen a probléma észlelésével kezdődik a problémamegoldás: *és ez a kellemetlen, rossz érzés, gondolat arra készíti minket, hogy foglalkozzunk a problémával (csökkentsük a probléma okozta feszültséget, szűnjön meg a probléma), ám dönthetünk úgy is, hogy nem foglalkozunk vele* (Chang és mtsai, 2004).

A szociálisprobléma-megoldás általános folyamata (4. ábra) a probléma észlelésével kezdődik (*Van egy helyzet, egy viszony, egy érzés, egy gondolat, ami nem kellemes.*), ezt követi a probléma definiálása (*Mi a problémám?*), majd az alternatív megoldási módok keresése (*Mit tehetek? Milyen lehetőségeim vannak?*), ezek több szempontú értékelése (*Mi lesz, ha ezt teszem? Mi lesz, ha azt csinálom?*) és a lehetőségekből való választás (*Á, ez a legjobb, ezt teszem!*). Ezt követi a gondolkodási folyamat eredményének kivitelezése, megvalósítása, ami gondolatokban, érzésekben, viselkedésben fejeződik ki. A folyamat végül a megoldás hatásának szintén több szempont alapján történő értékelésével fejeződik be, aminek eredménye hatást gyakorol egy új probléma észlelésére és megoldására.

4. ábra A szociálisprobléma-megoldás általános folyamata (Bedell és Lennox, 1997. 166. o. alapján Kasik, 2015. 64. o.)

A 4. ábrán látott folyamat ilyen formában óvodásokra kevésbé jellemző. Az öt – kékkel kiemelt – folyamatrész szemlélteti a körben található nyíllal együtt az óvodás gyerekek szociálisprobléma-megoldásának folyamatát: a probléma észlelését és/vagy

meghatározását követően nagyon gyakran máris cselekednek, mondanak valamit, kifejezik érzéseiket korábbi tapasztalataik, illetve szüleiktől, más felnőttektől és – az óvodai évek előrehaladtával egyre inkább – a kortársaiktól látottak alapján. Ez azt is jelenti, hogy a szociálisprobléma-megoldás fejlesztésének egyik célja a minél több alternatív megoldási mód bemutatása, az ezekről való beszélgetés, különböző játékok, gyakorlatok során történő bemutatása és értelmeztetése, ami segíti a gyerekeket abban, hogy a különböző helyzetekben minél több megoldási lehetőség közül tudjanak – a helyzetnek megfelelően – választani. A problémás helyzetek, önmaguk és mások viselkedésének utólagos értékelésére még az óvodai évek végén is nehezen képesek, ám mindenképpen fontos ennek fejlesztése is.

Amikor akár gyerekek, akár felnőttek problémamegoldását mint folyamatot igyekszünk meghatározni annak érdekében, hogy ezen információk mentén segítséget tudjunk nyújtani abban, hogy az minél hatékonyabb, sikeresebb legyen, akkor *a problémához és a megoldáshoz való viszonyulásról* (orientációjáról), *a megoldási stílusról* (általános megközelítésről) és *a megoldás módjáról* (viselkedésben, gondolatokban, érzésekben kifejezett) szükséges információkat szerezni. Az 5. táblázatban ezek főbb jellemzőit foglaltuk össze.

5. táblázat Viszonyulás, megoldási stílus és mód problémamegoldás során

Viszonyulás (orientáció)	Megoldási stílus (általános megközelítés)	Megoldási mód (viselkedésben, gondolatokban, érzésekben kifejezett)
<p><i>Pozitív:</i> Érdekli a probléma, a problémahelyzet, illetve szeretné, meg akarja oldani a problémát. Úgy érzi, gondolja, hogy képes megoldani, valamint hisz magában. A problémához való pozitív viszonyulást a korábbi problémák sikeres megoldása, a pozitív tapasztalatok igen nagy mértékben meghatározzák.</p> <p><i>Negatív:</i> Nem érdekli a probléma, a problémahelyzet. Kevésbé hiszi azt, hogy meg tudja oldani, képes megoldani a problémát, magában kevésbé hisz. A negatív viszonyulást a korábbi problémák nem sikeres megoldása, a negatív tapasztalatok jelentős mértékben meghatározzák.</p>	<p><i>Racionális:</i> A problémára, a helyzetre koncentrálnak, a tények érdeklik. Igyekeznek sok megoldási lehetőséget átgondolni, végiggondolják a lehetséges megoldások jó és rossz következményeit, nem dönten gyorsan.</p> <p><i>Impulzív:</i> Érzelmek vezérik, gyakran a problémával és a problémahelyzettel, az abban szereplőkkel kapcsolatos negatív érzései határozzák meg gondolatait. Kevés lehetséges megoldási lehetőséget gondol át. Gyorsan dönten, olykor kapkodva, nem számolva a következményekkel.</p> <p><i>Elkerülő:</i> Vagy nem kezdi el a probléma megoldását, vagy megkezd, de rövid időn belül abbahagyja, nem akar vele foglalkozni. Gyakran segítséget kér másoktól, ezáltal csökkenteni próbálja saját felelősségét és negatív érzéseit a megoldással kapcsolatban.</p>	<p>Számtalan formában megnyilvánulhat egy-egy viszonyulás és az ahhoz kapcsolódó stílus, például:</p> <ul style="list-style-type: none"> • töprengés, rágódás a problémán • a probléma megoldásának halogatása • kérdésfeltevés a problémahelyzetben lévőhöz, egyezkedés • sírás • dühkitörés • csendes visszavonulás (nem foglalkozik a problémával) • fizikai és verbális bántalmazás • kompromisszum keresése és kötése • közös célok megfogalmazása • segítségkérés

Az 5. táblázat utolsó oszlopában szerepel, hogy a megoldási mód a viszonyulás és a megoldási stílus alapján alakul, maga a megoldási mód nagyon sokféle lehet. Mindenkinél azonosítható mindegyik viszonyulás, stílus és mód, ám abban nagymértékben különbözünk, hogy ezek milyen gyakran és milyen mértékben jellemzőek ránk (D'Zurilla és mtsai, 2002).

A jellemzők nem mindegyike azonosítható ilyen formában óvodások körében. A személyközi problémákról való gondolkodás és azok megoldása hároméves korig viszonylag egységes képet mutat, ám már ebben az időszakban is jelentősek az egyéni különbségek, ahogyan más kognitív vagy szociális-emocionális jellemző esetében (Landy, 2009).

Óvodáskor előtt az egyik legfontosabb jellemző a felnőtt, gondozó segítségül hívása egy-egy problémahelyzetben, valamint az egyszempontú és énközpontú probléma-észlelés és problémakezelés. A gyerekek fokozatosan egyre több szempont figyelembevételére képesek, amit főként a másokkal való tevékenységek, játékok hatásának tulajdonítanak, hiszen a szándékolt sikeres és a lehető legtovább tartó együttműködés, közös feladatmegoldás, játék – akár felnőttel, akár társsal – több tényező megfigyelését kívánja meg (Landy, 2009).

Ákárcsak az óvodáskor előtt, a 3–6 évesek is viszonylag kevés információ tárolására képesek egy-egy társas helyzettel kapcsolatban, limitált az emlékezeti kapacitásuk (Siegler, 1996; Gál, 2013). Ez befolyással bír problémamegoldásukra is, például ez az egyik oka annak, hogy kevés szempontot tudnak figyelembe venni, illetve kevés alternatív megoldási módot sorakoztatnak fel egy-egy problémahelyzetben. Hároméves kortól a társas szabályok felismerése és az azokhoz való ragaszkodás még több szempont alkalmazását teszi lehetővé egy-egy probléma megoldásakor, azonban az iskoláskorig a lehetőségek száma jóval nagyobb, mint amennyit felhasználnak, illetve csak néhány lehetséges megoldási utat gondolnak végig, a következményekkel pedig szinte alig számolnak, legalábbis azt ritkán verbalizálják (Gottman, 1997).

Az óvodások problémamegoldásában leginkább az énközpontúság, a saját érdek érvényesítése dominál (Marion, 2003). Fontos, hogy ez nem azonos az egoizmussal, az individuum túlzott előtérbe helyezésével, hanem az én és a másik különválasztásának hiányát jelenti. Az óvodáskorú gyermekek problémahelyzetekben általában

– a környezet adta és személyi lehetőségek függvényében – azonnal cselekednek, a megoldási lehetőségek gyűjtésének és értékelésének hiánya gyakran jellemző. A lehetőségek közötti kapcsolatokat, melyek később a problémamegoldás stílusának váltását teszik lehetővé, nehezen értik meg. Négyéves korig szintén nehézséget jelent számukra annak megértése, hogy mások másképpen gondolkodnak, éreznek,

mint ők, és nem feltétlenül ugyanúgy szeretné a másik megoldani a problémát, mint ahogyan ő (Marion, 2003).

Négy-ötéves kortól a gyerekek képesek egyszerű kategóriákat alkalmazni társas helyzetek elemzésekor. Ez meghatározza például azt, hogy mit és kivel kapcsolatban tekintenek problémának (például annak, akivel sokat játszanak, akit kedvelnek, annak elnéznek valamit, míg ugyanezt egy olyan társnak, akit kevésbé kedvelnek, nem). Szintén jellemző, hogy ezek segítségével képesek bejósolni társas problémákat (Gottman, 1997).

Először a 6–7 évesek körében érhető igazán tetten (ettől az életkortól tapasztalható egyre gyakrabban) a problémamegoldás helyzet- és személyspecifikussága: a problémamegoldásról annak függvényében kezdenek beszélni és cselekedni, attól függően latolgatják a lehetőségeket és a megoldási módokat, hogy kik szerepelnek a helyzetben, milyen viszonyban állnak a másik féllel, mit gondolhat a másik róluk és a helyzetről, illetve hol, milyen társas körülmények között jelenik meg a probléma (Kasik, 2015). Mindez arra is felhívja a figyelmet, hogy a szociálisprobléma-megoldás alakulásában az életkor előrehaladtával egyre fontosabb szerepet játszik a tudatelmélet (Theory of Mind, ToM), az a képességünk, hogy mentális állapotokat – például szándékot, elképzelést, vágyat, színlelést – tulajdonítunk magunknak és másoknak, megértjük, hogy mások mentális állapotai eltérnek a miénktől és fordítva (pl. Baron-Cohen, 2001; Bíró, 2002; Kiss, 2005).

Szintén jellemző még az óvodai évek végén is, hogy igen nehéz a gyerekek számára egy-egy esemény utólagos értékelése, a szereplők viselkedésének elemzése, értelmezése, amiben szerepet játszik az, hogy az iskoláskorig önmaguk és mások jellemzésében főként aktuális érzelmeik dominálnak (Vajda, 2001). Ugyanakkor mindezek mellett feltételezhető, hogy jóval több információval rendelkeznek társas környezetükről, a másikról és önmagukról, mint amennyit verbalizálni tudnak és amennyit felhasználnak adott helyzetben, hiszen gyakran előfordul, hogy régen átélt események, megoldási módok, érzelmi viszonyulások tükröződnek aktuális problémamegoldásukban (Bauer, 2002). Mindez az automatizált folyamatok (korábbi tapasztalatok, szokások, elvárt szabályok) e korban mutatott jelentős szerepét szemlélteti (Frauenknecht és Black, 2009).

Gyakorlatok, játékok

NÉHÁNY SZÓ A GYAKORLATOK, JÁTÉKOK ALKALMAZÁSÁRÓL

A kötet utolsó része olyan gyakorlatokat és játékokat tartalmaz, amelyekkel a **Személyközi problémák az óvodában** és az **Óvodások szociálisprobléma-megoldása** című fejezetekben írt pszichikus összetevők, viselkedésformák fejleszthetők. Mindezeket kiegészíti több más összetevőre és viselkedésformára is irányuló gyakorlat, játék, melyek a fókuszba állított problémamegoldás fejlesztése során – mind az empirikus vizsgálatok, mind a gyakorlati tapasztalat alapján – szinte megkerülhetetlenek, fejlesztésbe való beemelésükkel nagyobb mértékben bízhatunk a problémák megértésének, feldolgozásának és a problémamegoldás pozitív irányú változásában. Ezt tekintjük komplex – egyszerre több pszichikus összetevőre és viselkedésformára koncentráló – fejlesztésnek.

A gyakorlatok, játékok leírásánál törekedtünk azok céljának (mit fejleszt, minek a fejlesztésére alkalmazható), menetének (hogyan zajlik), ráhangolásának (szükséges előzmény) és a pedagógus teendőinek (mit tesz, mond) pontos meghatározására. Az elmúlt egy évben mindegyik gyakorlatot, játékot kipróbáltuk óvodások, illetve első és második osztályos diákok körében. Ezen tapasztalatok alapján megadtuk azt is, mely életkorban javasoljuk alkalmazásukat, milyen eszközök szükségesek a kivitelezésükhöz, mennyi időt érdemes az adott gyakorlatra, játékra fordítani, illetve milyen variációik valósíthatók meg.

Mindegyiknél külön részben foglaltuk össze a kipróbálás általános tapasztalatait, illetve azt, hogy mire érdemes különös figyelmet fordítani. A gyakorlatok és játékok egy része saját ötlet, a többinél szerepel az alapötletet adó szakirodalmi forrás, hiszen ezen gyakorlatok, játékok döntő többsége módosult, folyamatosan formálódott, míg e kötetbe került.

A kötetben szereplő társas problémák megoldásához, rendezéséhez a **9. táblázatban** található pszichikus összetevőket, szokásokat, viselkedésformákat, kommunikációs mintákat célszerű gyakoroltatni a négy problémacsoporthoz kapcsolódóan (erről lásd **A leggyakoribb személyközi problémák óvodások körében című fejezetet**).

9. táblázat Összetevők, minták, szokások, viselkedési formák

I. Tulajdonlás, elvétel	II. Elutasítás, kizárás, ellenszegülés	III. Kibálás, ütés, verekedés, tönkretétel, megrongálás	IV. Csúfolás, piszkálódás, zavarás, „csúnya beszéd/cselekedet”, áruklodás
<ul style="list-style-type: none"> • elkérni/megkérni • visszautasítani • kívánni, aztán ismét elkérni • játékok és tevékenységek sorrendjének felállítása • csere • egyezkedés • osztozkodás • egyenlő részesedés 	<ul style="list-style-type: none"> • egyezkedésről való kommunikáció • közös, új, vonzó cél meghatározása • új, maga által kezdeményezett csoport szervezése • másokkal, más csoport tagjaival való játék • önálló játék • segítségkérés társtól • segítségkérés felnőttől 	<ul style="list-style-type: none"> • agresszió nem viszonzása • vigasztalás • segítségnyújtás • elkerülés, a helyzet elhagyása • segítségkérés társtól • segítségkérés felnőttől • figyelmeztetés a normákra • bocsánatkérés • figyelmeztetés • érzelmek azonosítása, kifejezése, verbalizálása • kontrollálás 	<ul style="list-style-type: none"> • probléma kommunikálása, közlése a másik felé • visszakérdezés, hogy miért tesz ilyet • segítségkérés társtól • segítségkérés felnőttől • figyelmeztetés a normákra • érzelmek azonosítása, kifejezése • kontrollálás

A nevelési folyamat tervezéséhez a pedagógusok a megfigyelések, a más szakemberrel való konzultációk, a szülőkkel és a gyerekekkel való beszélgetések alapján feltárhatják, hogy a különböző problémacsoportok esetében mi az, amit már tudnak a gyerekek, és mi az, ami nehézséget jelent számukra. Ennek megfelelően a nevelési tervben célszerű megjeleníteni azokat a viselkedési formákat, szokásokat, kommunikációs mintákat, amelyek gyakorlása segíti a gyermeket a sikeres problémamegoldásban. A gyakorlás egyrészt a mindennapi élet helyzeteiben, másrészt a játékok, gyakorlatok segítségével támogatható.

A gyakorlatok és játékok alkalmazása tetszőleges, vagyis azt, hogy melyiket vagy melyeket, mennyi ideig és milyen más feladatokkal, játékokkal kombinálva használja a pedagógus, a probléma és a problémamegoldás természetén kívül leginkább a nevelési cél, a gyerekek életkora, aktuális állapota, illetve a csoport jellemzői határozzák meg.

1. Kacagj vagy sírj!

Cél: Érzelmek (öröm/vidámság, bánat/szomorúság) azonosításának fejlesztése.

Felkészítés, ráhangolás: Beszélgetés kezdeményezése arról, hogy néha szomorúnak érezzük magunkat, nem jó a kedvünk, és van úgy, hogy vidámak vagyunk, jó a kedvünk. Ha vidámak vagyunk, kacagunk, ha szomorúak vagyunk, olykor sírunk. A pedagógus példát is adhat, saját arcával fejez ki örömet és szomorúságot.

Életkor, létszám: 3–4 év, teljes csoport.

Eszköz: Három vidám arcot és három szomorú arcot ábrázoló színes kép (gyerek szerepeljen a képen, lehetőleg kevés egyéb ingerrel).

Időtartam: 10–15 perc.

A gyakorlat menete: A gyerekek (a teljes csoport) úgy álljanak a pedagógussal szemben, hogy mindenki jól lássa őt. A pedagógus felmutatja egyenként a képeket (váltva a vidámat és a szomorút ábrázolót), és arra kéri a gyerekeket, hogy jelenítsék meg a felismert érzelmet.

Arcokat mutatok nektek. Ha vidámságot láttok, kacagjatok, ha szomorúságot, játsszátok el, hogy sírtok!

Kipróbáltuk! Tapasztalataink és amire érdemes odafigyelni: Fontos, hogy a gyerekek fogadják el egymás gondolatait. Ügyeljünk arra, hogy ne piszkálják egymást azért, ha nem egyformán ítélnék meg egy arcot, esetleg nem reagálnak semmit. Ez kifejezetten az egymás mellett állóknál fordulhat elő.

Variáció: 5-6 éves kortól fokozatosan lehet bővíteni a képek és a nekik megfelelő felhívások (pl. kiálts, morogj, kiabálj, csodálkozz) számát.

Forrás: Landy, S. (2009): *Pathways to Competence: Encouraging Healthy Social and Emotional Development in Young Children*. Brookes, Baltimore, London.

2. Boldog/szomorú száj

Cél: Az öröm és a szomorúság felismerésének és kifejezésének, valamint a probléma iránti érzékenység fejlesztése.

Felkészítés, ráhangolás: Beszélgetés kezdeményezése arról, hogy néha szomorúak vagyunk, nem jó a kedvünk, és van úgy, hogy vidámak vagyunk, jó a kedvünk, illetve ezek okairól.

Életkor, létszám: 4–8 év, teljes csoport.

Eszköz: Sematikus arcot ábrázoló képek, melyekről hiányzik a száj; szájformákból annyi, ahány gyermek jelen van.

Időtartam: Csoportlétszámtól függ, érdemes minden gyermeket meghallgatni mindegyik történetnél (ahol lehet, a közös véleménynyilvánítás gyorsítja a gyakorlat menetét).

A gyakorlat menete: A gyerekek körben ülnek a földön. A pedagógus kiosztja az arcokat, szájakat. *Tegyétek magatok elé az arcokat. Ezzel fogunk játszani. Mi hiányzik róla? (száj) Ezt is odaadom, tegyétek fel a lapra! (Megnézzük, ki hogyan rakta fel az arcra a száját.) Vannak olyan helyzetek, amikor örülünk, illetve vannak olyanok, amikor szomorúak vagyunk. Ti mikor vagytok szomorúak? Mikor örültök? (Hallgassuk meg néhány gyerek véleményét!) Mondok nektek egy történetet, és döntsétek el, hogy ti ettől boldogok vagy szomorúak lennétek. Ha a száj felfelé kunkorodik, örülünk, ha lefelé, szomorúak vagyunk.*

Ezt követően a pedagógus mond egy-egy helyzetet, és minden helyzet után a gyerekek kifejezik az arcon a szájjal azt, hogy szerintük ez jó vagy rossz dolog (ettől ő boldog vagy szomorú). A negatív, szomorúságra okot adó mondatok alapjai **A leggyakoribb személyközi problémák óvodások körében** című fejezetben felsorolt problémák legyenek (pl. megüt egy társad játék közben). Öröme – feltehetően – okot adó mondatokat a pedagógus talál ki (pl. kimegyünk az udvarra játszani, megünnepeljük XY születésnapját) – ezeket érdemes a gyerekek életéből meríteni.

Kipróbáltuk! Tapasztalataink és amire érdemes odafigyelni: Fontos nagyon figyelni arra, hogy az egymás mellett ülők ne zavarják, piszkálják egymást, ha nem egyformán gondolkodnak egy helyzetről.

Variáció: 5-6 éves kortól fokozatosan lehet bővíteni az érzések számát (pl. boldog/szomorú/mérges), de 3-4 érzésnél több ne legyen.

Forrás: Landy, S. (2009): *Pathways to Competence: Encouraging Healthy Social and Emotional Development in Young Children*. Brookes, Baltimore, London.

3. Érzelmes szobor

Cél: Az érzelmek felismerésének és kifejezésének fejlesztése.

Felkészítés, ráhangolás: Beszélgetés kezdeményezése arról, hogy sokféleképpen érezhetjük magunkat. Érzelmekről és azok arcunkon, testünkön való megjelenéséről való beszélgetés a napi teendőkkel kapcsolatban, az érzelmek megnevezése, tudatosítása egy-egy társas helyzetben (pl. ki mit érez bizonyos helyzetekben, milyen az számára).

Életkor, létszám: 3–6 év, teljes csoport.

Eszköz: Varázspálca.

Időtartam: 3–8 perc.

A gyakorlat menete: Biztosítsunk akkora szabad helyet, hogy egymás akadályozása nélkül tudjanak mozogni a gyerekek. A gyerekek a játéktéren sétálnak, miközben a lépéseiket számolják 1-től 4-ig. A pedagógus felszólítására rövid időre mozdulatlanná válnak, szobrot alakítanak, ami azt az érzelmet jeleníti meg, amit a pedagógus mond. „Tovább” instrukcióra újra elindul a séta, ismét számolják a lépéseiket: 1, 2, 3, 4.

Van egy varázspálcám, amivel szoborrá változtatlak benneteket. Nem is akármilyen szoborrá, ezzel a pálcával tudok vicces, szomorú vagy álmos szobrot varázsolni. Aki szeretne játszani, álljon ide a szőnyegre! A varázslat előtt 4 lépést tehettek, ezt számoljuk, majd megforgatom a varázspálcámat, és megmondom, milyen szoborrá váljatok. 1, 2, 3, 4 – vidám szobor! (Néhány másodpercig mozdulatlanul állnak, a pedagógus egy-egy különösen jól sikerült szobrot értékel, megdicsér.) Tovább! 1, 2, 3, 4 – szomorú szobor! Tovább! 1, 2, 3, 4 – vicces (mérges, fáradt, álmos, beteg, éhes, lusta, csalafinta, gondolkodó) szobor!

Kiprobáltuk! Tapasztalataink és amire érdemes odafigyelni: Az értékelés akkor segíti a további játékot, ha minél konkrétabb: „milyen szépen mosolyog, még a szeme is nevet”, illetve akkor, ha kitér a testtartásra, a gesztusra vagy a mimikára. A játékot egymás után többször játszunk el, az ismétlések számát igazítsuk a résztvevőkhöz. Az értékelés során kiemelhetünk egy-egy kisgyermeket, akinek a kifejezés különösen jól sikerült, megkérhetjük a résztvevőket, hogy utánozzák őt.

Variációk:

- (1) A szoboralakítás után a „varázspálcánkkal” megérintünk egy játékost, aki a varázslat hatására megszólalhat. „Csiribi, csiribá, mondd el nekünk, miért vagy ilyen szomorú!” A kiválasztott játékos elmondhat a megjelenített érzelemhez kapcsolódóan egy történetet: kitalált helyzetet, amelyben az adott érzelmet átélhetné; egy megtörtént helyzetet, amelyben a megnevezett érzelmet már átélte.
- (2) A játékot mesefeldolgozáskor is játszhatjuk, ekkor a varázslat a mese helyszínein történik, például: „Kismalacokká változtatlak benneteket, és az erdőben vagytok. 1, 2, 3, 4 – félős malacszobrok legyetek!” Ilyenkor a történethez kapcsolható érzelmekről szólhat az elbeszélés. Néhány kisgyermek történetét is meghallgatjuk, majd folytatjuk a játékot.

Forrás: Gabnai Katalin (1993): *Drámajátékok gyerekeknek, fiataloknak, felnőtteknek* (játék: Szoborcsoport). Marczibányi Téri Művelődési Központ, Budapest.

TARTALOMJEGYZÉK

Bevezető	5
A kötet szerzői	7
Személyközi problémák az óvodában	
Személyközi probléma és feltárásának folyamata	10
A leggyakrabban előforduló személyközi problémák és azonosításuk	13
A személyközi problémák elemzése és értelmezése	24
Esetleírás és reflexió	34
Óvodások szociálisprobléma-megoldása	
A problémamegoldás folyamata és módjai óvodáskorban	44
A problémák és megoldásuk mögött meghúzódó néhány tényező	48
A problémamegoldás (viszonyulás, stílus, mód és érzelmek) jellemzőinek feltárása, azonosítása	62
Együtműködés szülővel, pszichológussal és más segítő szakemberrel	
A szülők szerepe az óvodai nevelésben	72
Az óvodapszichológussal való együtműködés lehetőségei	73
Együtműködés gyógypedagógussal, szociális munkással, családgozozóval és gyermekjóléti szakemberrel	74
A kapcsolatot segítő és gátló tényezők	75
Az információkezelés etikája	84
Gyakorlatok, játékok	
Néhány szó a gyakorlatok, játékok alkalmazásáról	88
1. <i>Kacagj vagy sírj!</i>	90
2. <i>Boldog/szomorú száj</i>	90
3. <i>Érzelmes szobor</i>	91
4. <i>Filmforgatás</i>	93
5. <i>Szobor áll a főtéren</i>	94
6. <i>Bűvös kalap</i>	95
7. <i>Közvetítés szavak nélkül</i>	96
8. <i>Néma üzenet</i>	97
9. <i>Titkos segítő</i>	98
10. <i>Kedves üzenet</i>	99
11. <i>Küldök egy ölelést</i>	100
12. <i>Gombolyagvándor</i>	101
13. <i>Boldogság ajándékba</i>	102
14. <i>Csengőszó</i>	102

15. Színészek és nézők	104
16. Add tovább!	104
17. Csomag Mosolyországba és Problémaországba	105
18. Mímes gyakorlatok mesékhez	106
19. Tortás játék	107
20. Befejezősdi	109
21. Jó tündérek	110
22. Hogyan döntenél?	111
23. Merre húz a karom?	112
24. „Én Ezt Is Tudom” Úr	113
25–28. Baglyos mesék	114
29–33. Minimesék	119
29. Ez az enyém, nem adom!	120
30. Velem nem játszik senki	122
31. Nem leszek a barátod!	123
32. A verekedős kiséger	124
33. Csúfolódós mese	126
34–37. Zsákmesék	127
34. Ez az enyém, add vissza!	128
35. Nem játszom veled!	129
36. Ne bánts!	131
37. Ne csúfolódj!	132
38. Feldolgozó beszélgetés napi eseményekhez	133
Zárszó	134

Melléklet

I. Problémakezelés	136
II. Problémaazonosítás	146
III. Problémaelemző szempontsor	152
IV. Problémanapló	153
V. A helyzetspecifikus problémamegoldás jellemzői	154
VI. Problémamegoldás és érzelmek	162
Irodalom	164